

Vrátí se masožravá aldrovandka měchýřkatá do České republiky?

Lubomír Adamec

Autor věnuje honorář Nadaci Živy

Aldrovandka měchýřkatá (*Aldrovanda vesiculosa* L.) z čeledi rostlin rosnatkovitých (*Droseraceae*) je velice pozoruhodná ponořená vodní masožravá rostlina Starého světa. Loví drobné vodní organismy rychlým a viditelným pohybem pastí. I přes neobyčejně rozsáhlé geografické rozšíření od Evropy po Austrálii je všude velmi vzácná a v Evropě v posledních 100 letech i přes přísnou ochranu rychle vymírá. V r. 1984 seznámil podrobně čtenáře *Živy* s biologií aldrovandky M. Studnička (*Živa* 1984, 32: 173–6). Je bohužel ironií osudu, že v témže roce vymřela na jediné tehdejší československé lokalitě na východním Slovensku. V posledních 10 letech však začalo intenzivní studium vazeb aldrovandky k různým vnějším faktorům na přirozených stanovištích, ekofyziologických vlastností rostliny, ale také možností vysazení a růstu v ČR.

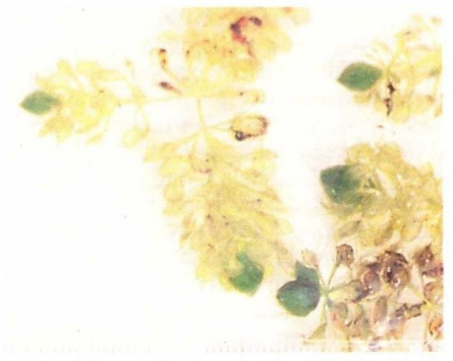
Současné evropské rozšíření

Na přelomu století se aldrovandka vyskytovala v Evropě celkem asi na 150 lokalitách, z nichž 78 bylo v Polsku. Hojnější byla také na Ukrajině, v j. Rusku, j. Německu, j. Francii, s. Itálii, Maďarsku a v Rumunsku. Pohled na mapu současného rozšíření je však skličující. V současnosti je nejvíce lokalit známo z Polska, kde se rostlina vyskytuje ještě na 10 místech, avšak jen na 3 má více než 1 000 jedinců a na jiných je před vymřením. Na Ukrajině vzhledem k tisícům jezer a říčních tůň a nedostatečnému výzkumu zbývá zřejmě ještě více lokalit, ale

přesto i zde je na ústupu. O současném rozšíření v Rusku nejsou k dispozici dostatečné informace, ale rostlina se může vyskytovat zejména v jižních oblastech v deltách velkých řek. V s. Rusku na 61,5° z. š. v rozlehlém mokřadu u jv. pobřeží Ladožského jezera se nachází její největší a snad nejpozoruhodnější lokalita na světě. V rozporu se značnou teplotností druhu je to osamocená nejsevernější lokalita vzdálená téměř 1 200 km od nejbližších v Polsku. Aldrovandka zde stále roste v milionové populaci v pásu mělkých rákosin v délce asi 2 km. Během posledních 30 let vyhynula v Německu, Francii a v Itálii a udržuje se pouze ve Švýcarsku, v Rumunsku alespoň v deltě Dunaje a na poslední lokalitě v Maďarsku. Ve Švýcarsku byla vysazována a v jednom jezeře nedaleko Curychu roste od r. 1908 dodnes. V r. 1993 se objevila i v jezírku vzdáleném asi 15 km, kam ji snad přenesli vodní ptáci. V ČR se vyskytovala pouze na jediné lokalitě — Louckých rybnících u Karviné na hranicích s Polskem, kde byla naposledy zjištěna v r. 1952. Později bylo toto území zničeno těžbou uhlí.

Aldrovandka se stává stále vzácnější i ve zbývajících částech svého rozsáhlého areálu. Např. v Austrálii je v současnosti známa jen ze 2 lokalit. Australské rostliny se na první pohled liší od evropských a afrických rostlin barvou (viz obr.). Ale ani geneticky nejsou rostliny z jednotlivých oblastí světa zcela totožné.

U nás se pomocí studia izoenzymů určovaly genetické rozdíly u 4 evropských populací.

Nahloučením listových přeslenů vznikají u aldrovandky měchýřkaté na podzim turiony, zatímco zbytek prýtlů se rozkládá

Rostliny z Itálie, Švýcarska a východního Polska se navzájem nelišily i přes značnou vzdálenost a klimatické rozdíly. Populace ze sv. Polska se od nich lišila pouze v jediném znaku. Znamená to, že evropské populace jsou geneticky velmi stabilní a rozmnožují se vegetativně.

Zvláštnosti biotopů a ekologické požadavky

Nejčastějším stanovištěm aldrovandky jsou zarůstající jezera, v nichž se vyskytuje často jen na velmi malé ploše. Jako „těkající“ druh (S. Hejný) obvykle roste na určité lokalitě jen několik let či desetiletí, dokud podmínky vyhovují. Poté mizí a objevuje se jinde. Aldrovandka nikdy neroste ve volné vodě, ale jen v mělkých řídkých pobřežních porostech či na jejich okraji a také v malých zátocinách nebo tůňkách mezi hustějšími porosty v pobřežní zóně. Dominují zde rákos obecný, orobinec úzkolistý a široolistý, ostrice zobánkatá, pašáchor a kapradiník bahenní.

Tato stanoviště, hluboká 0,15 — 0,5 m, jsou typická silnou vrstvou polorozpadlého jemného opadu, který na některých polských lokalitách dosahuje i 10 — 16 m. Opad plynule uvolňuje do vody minerální živiny, CO₂, trísloviny a huminové kyseliny. Struktura a hustota těchto pobřežních porostů spolu s chemismem vody rozhodují nemilosrdně o růstu a přezívání rostliny. Do řídkých pobřežních porostů proniká v dostatečné míře světlo a voda se zde také značně zahřívá. Lze soudit, že právě zahušťování pobřežních porostů a zarůstání tůňek je odpovědné za ústup aldrovandky v posledních 10 — 20 letech v několika polských jezerech, přestože nejsou vůbec zasazena přímým eutrofizačním vlivem. Na tomto zarůstání břehů jezer by se mohl podílet zvýšený přísun nitrátů a síranů v kyselých srážkách.

Jak ukazuje tab. 1, aldrovandka roste v mezotrofních vodách se střední koncentrací huminových kyselin. Někdy jsou koncentrace N, P a K téměř nulové. Vyskytuje se v měkkých i tvrdých vodách v širokém rozmezí pH 5,0 až 7,6 a vždy při vysoké koncentraci CO₂ (nad 0,14 mmol.l⁻¹). To je jedním z jejích hlavních ekologických požadavků (narozdíl od mnoha druhů vodních rostlin a fytoplanktonu není schopna využívat jako zdroj uhlíku HCO₃⁻ — viz níže). Pro svůj příznivý růst a vývoj také vyžaduje střední koncentraci huminových kyselin. Někdy se uvádí, že aldrovandka je striktní heliofyta. Na polských lokalitách však rostla nejlépe v porostech částečně zastíněných rákosinami a ostricemi, k nimž pronikalo jen asi 20 až

Euro-africké populace aldrovandky jsou světle zelené díky sírově žlutému flavonoidnímu barvivu, zatímco australské (na snímku) jsou tmavě červené díky anihokyanu. Oba typy barviv jsou příbuzné a slouží rostlinám k ochraně před nadměrným slunečním zářením (zejména UV). Foto S. Jacobs

Tab. 1 Chemismus vody na 8 polských lokalitách aldrovandky měchýřkaté. (Pro pH, HCO₃⁻ a CO₂ uvedeny mediány; H. K. = huminové kyseliny; podle Kamínskébo 1987 a Adamce 1996)

	← N(NO ₃ ⁻) N(NH ₄ ⁺) P(PO ₄ ⁻)			Ca		H. K.	→ O ₂		pH	← HCO ₃ ⁻ → CO ₂	
	mg.l ⁻¹									mmol.l ⁻¹	
Průměr	0,35	1,4	0,07	3,0	45,0	6,8	8,3	7,17	1,60	0,39	
Max.	1,63	3,1	0,09	7,3	82,6	10,3	12,4	7,60	4,23	3,50	
Min.	0,05	0,5	0,03	1,2	7,8	2,4	0,7	5,04	0,16	0,14	

40 % plného záření. Aldrovandka je výrazně teplomilná. Teplota vody v sezóně by měla dosahovat 25 — 28 °C po co nejdelší dobu. Její mělká stanoviště se ohřívají velmi rychle, a tak i v sv. Polsku byla v nejteplejších letních dnech naměřena teplota vody 24,2 — 28,9 °C. Výzkum fotosyntézy prokázal, že aldrovandka přijímá jako zdroj anorganického uhlíku pouze CO₂ a nikoli HCO₃⁻. Při koncentraci CO₂ pod 0,1 mmol.l⁻¹, intenzitě světla pod 40 Wm⁻² (400 — 700 nm) nebo teplotě pod 20 °C je rychlost fotosyntézy výrazně snížena, a tento vztah určuje možnosti jejího vyskytu. Z dalších důležitých ekologických požadavků jmenujme nízkou hustotu doprovodných ponořených a plovoucích rostlin, vláknitý řas a odumřelého materiálu na hladině, průhlednou vodu a dostatek zooplanktonu jako kořisti.

Přírodní stanoviště byla vzorem při zavedení spolehlivé vnější kultury aldrovandky. V laminátové nádrži je vrstva písku 5 — 10 cm volně překryta čerstvým opadem z ostrice nebo rákosu (2 — 3 cm). V nádrži plněné vodovodní vodou rostou řídce ostrice nebo rákos. Nádrž je vhodné v teplém období přistínit.

Růstové a vývojové zvláštnosti

Životní forma této ponořené bezkořenné rostliny přezimující ve formě přezimovacích pupenů (turionů) spolu s její velmi nízkou konkurenční schopností předurčují řadu jejích ekologických požadavků i její růstové zvláštnosti. Při přezimování v přírodě přežívá jen malá část turionů aldrovandky, a proto musí její populace během letní sezóny vyrovnat tyto ztráty. Podobně jako vodní bublinatky, rostlina stále přirůstá rychlým vrcholovým růstem v optimu 1 — 2 přesleny listů za den a na opačném konci stejně rychle stárne a odumírá. Mnozí se postranními prýty, které se zakládají na vzrostném vrcholu. Rychlost jejich zakládání nebo jejich počet jsou nejlepšími kritérii vhodnosti růstových podmínek. U dobře rostoucích rostlin se postranní prýty zakládají po 3 až 11 listových přeslenech, nejčastěji každých 6. Dospělá rostlina tedy může za 4 — 6 dní založit nový prýt. Dceřiné prýty přibližně s 13 přesleny už mohou zakládat další prýty. Na pokusných stanovištích aldrovandky v ČR se počet vrcholů v létě zdvojnásobil za pouhých 14 — 20 dní a počet vrcholů na základě exponenciálního růstu u nich vzrostl za 81 — 87 dní až 6 — 35krát.

Evropské rostliny v přírodě i kultuře kvetou velmi vzácně koncem července a v srpnu. Kvetení vyvolávají teploty vody nad 28 °C po dobu alespoň 2 týdnů. Rostliny z Afriky, Austrálie a Japonska kvetou naopak velmi hojně a vytvářejí klíčivá semena. Existují údaje o kvetení aldrovandky nejméně z 10 evropských zemí. Na pokusných stanovištích na Třeboňsku aldrovandka vzácně rozkvetla v letech 1994 i 1995 (v chladných letech 1993 a 1996 nekvetla) a v r. 1994 masově kvetla

Vlevo optimální stanoviště aldrovandky v řídkém porostu rákosu na severovýchodě Polska
 ♦ Vpravo kvetoucí aldrovandka měchýřkatá ve vnější kultuře v Třeboni. Snímky L. Adamce (není-li uvedeno jinak)

i v kultuře. Zde se květy otevíraly vždy po 15. hodině, jen na krátkou dobu. V 18 hodin byly již polouzavřené. Tato jepičí doba otevření květů možná vysvětluje, proč se tobolky s 1 až 9 zralými semeny vyvinuly jen asi u 7 % květů. V Evropě vznikají zralá semena jen výjimečně a kvetení je proto téměř bez významu, i když semena získaná z kultury ojediněle vyklíčila.

V září se u rostlin z mírného pásma vytvářejí turiony. Jejich vznik je navozen relativním poklesem teploty. Turiony sice vznikají i ve vytápěném skleníku při teplotě nad 19 °C, ale k jejich plnému dozrání a hlavně oddělení od odumírajícího prýtu jsou nezbytné nízké teploty 8 — 10 °C. Do vyvíjejícího se turionu se ze zbytku prýtu ukládají cukry a minerální látky, takže zralé turiony obsahují asi 29 % sušiny a v ní nejméně 36 % cukrů, hlavně škrobu. Koncem září se turiony oddělují od zbytku prýtu obdobně jako listy ze stromů a na přelomu září a října klesají ke dnu. Na chladném severu Ruska vznikají a klesají v průměru téměř o měsíc dříve než např. v ČR (v teplejší vnější kultuře v Třeboni ještě o 3 týdny později). Turiony přes zimu leží zapadlé ve dně při 4 — 5 °C obvykle ve tmě. Koncem dubna, když se zvýší teplota vody u dna na 12 až 15 °C, záhadným způsobem snižují svoji hustotu (snad zvýšený obsah plynů) a vyplavou k hladině, kde na světlo klíčí. Tento proces je zřejmě velmi zranitelný (patrně vliv anaerobiózy), protože v přírodě přežívá jen malá část turionů. Ví se, že huminové kyseliny optimalizují klesání i klíčení turionů. Turiony bezpečně přezimují ve vodě v lednici při 3 — 5 °C ve tmě.

Hledání vhodných stanovišť v ČR

Znalost ekologických požadavků aldrovandky a charakteru přirozených stanovišť

umožnila přistoupit k hledání vhodných stanovišť pro její vysazení v ČR. Tento způsob aktivní ochrany by měl přispět k posílení její mizějící evropské populace.

5 až 10 rostlin bylo v květnu 1994 pokusně vysazeno do 10 silonových ohrádek 1 x 1 m ve vybraných mělkých dystrofních mokřadech na Českolipsku a Třeboňsku (tab.2). Tyto mezotrofní rákosové a ostricové mokřady většinou těsně přiléhaly k silně eutrofním rybníkům, které se každoročně či po 2 letech na podzim loví a jsou přes zimu bez vody. Na většině stanovišť se rostliny během léta značně rozmnožily, ale přežívání turionů bylo různé (0 — 68 %) a zvláště v s. Čechách velmi nízké. V Mariánském rybníce očividně část turionů zkonsumovaly divoké kachny a volně vysazené rostliny zde nepřezimovaly vůbec. Podle pozorování však turiony na povrchu vlhkých sedimentů bezpečně přežily zmrznutí, ale část jich sežrali drobní hlodavci. Na základě těchto výsledků vysadila ZO ČSOP v Třeboni v r. 1995 rostliny do volné přírody na Třeboňsku. Výsledky růstu v suchém létě 1995 jsou však určitým zklamáním, liší se značně od pokusů v ohrádkách a rychlý růst byl zjištěn jen na jediném místě. Rostliny však výborně přezimovaly i rostly na 4 místech jednoho stanoviště ve vlhkém létě 1996. Vysazení aldrovandky v r. 1994 dopadlo zcela neúspěšně v CHKO Litovelské Pomoraví, Poodří a Pálava.

Hlavní úskalí při vysazování aldrovandky do volné přírody v ČR spočívá v prohlubující se eutrofizaci mokřadů a poklesu vody v suchých letech. Vhodných lokalit proto u nás bude velmi málo.

Podají se tedy zachránit kriticky ohroženou populaci aldrovandky? Švýcarský příklad z r. 1908 a úspěšný výsledek z Třeboňska dávají naději. Další naději může být množení rostlin v tkáňové kultuře, což soukromě organizuje pan Ch. Breckpot z Belgie. Bez kvalitních stanovišť však populace nemůže přežít.

Tab. 2 Výsledky sezonního růstu aldrovandky v létě 1994 a kumulativní počty přezimovacích turionů na pokusných stanovištích v silonových ohrádkách na jaře 1995. Mezi 21. až 29. 5. 1994 bylo do ohrádek vysazeno 5 rostlin (v Poselském rybníku a v Jestřebí 10 rostlin)

Lokalita	Stano- viště	Sezonní růst zjišťovaný			Přezimované turiony kontrolované v období	
		12. — 17. 8.		17. — 20. 9.	20. 4. až 7. 5.	31. 5. až 3. 6.
		Rostliny	Vrcholy	Turiony		
Domanínský rybník	1	30	41	50	26	34
	2	23	31	45	13	15
	3	18	31	38	8	8
Ptačí blato (rybník)	1	51	107	141	38	38
	2	56	72	85	6	21
Mariánský rybník	1	67	173	110	0	4
	2	48	146	95	3	11
Poselský rybník	1	20	20	15	0	0
Jestřebí — tůň	1	16	18	4	2	2
Srní potok — tůň	1	10	12	6	0	0